

AGNIESZKA RASZEWSKA-KLIMAS

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Filia w Piotrkowie Trybunalskim

Charakterystyka nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego

Antroponimia historyczna i współczesna Piotrkowa Trybunalskiego¹ dostarcza cennych informacji dotyczących faktografii historycznej, społecznej oraz kulturowej miasta i regionu piotrkowskiego. Nazwiska piotrkowian zasługują na głębszą analizę z wielu powodów. Pierwszym z nich jest zakres chronologiczny zgromadzonego materiału językowego, tj. od XVI do XX w. (por. Gala 1979, 1987; Gala, Piotrowicz 2001; Raszewska-Klimas et al. 2016, 2017), a więc niemalże od początku kształtowania się nazwisk po czasy współczesne. Ziemia piotrkowska jest jedynym regionem z tak pełną dokumentacją antroponimiczną, dającą możliwość zaobserwowania zjawisk językowych, jak i pozajęzykowych, wpływających na kształtowanie się nazewnictwa danego terenu. Wyjątkowość antroponimii Piotrkowa Trybunalskiego wynika także z jego położenia geograficzno-historycznego, jako istotnego ośrodka kulturalno-politycznego. Nie bez znaczenia jest ponadto usytuowanie miasta na mapie dialektalnej, tj. na pograniczu Wielkopolski, Małopolski i Mazowsza.

Bazując na materiale językowym, zarówno już opracowanym (por. Gala 1979, 1987; Gala, Piotrowicz 2001), omawiającym antroponimy z XVI–XVIII w. oraz z drugiej połowy XX w., jaki i zgromadzonym w czterotomowym „Słowniku nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego i okolic” (por. Raszewska-Klimas et al. 2016, 2017), liczącym ok. 14 tysięcy haseł, obejmującym lata 1808–1930, podjęto się interpretacji procesów językowych, osadzonych w perspektywie społeczno-historycznej miasta, decydujących o ukształtowaniu się warstwy nazewnicznej omawianego terenu. Zjawiska te zostaną w niniejszym artykule jedynie zasygnalizowane. Ostateczne ustalenie wyników badań możliwe będzie po wnikliwej analizie materiału językowego, przedstawionego w postaci monografii poświęconej antroponimii ziemi piotrkowskiej

¹ Pierwotnie tylko Piotrków. Drugi człon nazwy — Trybunalski — został dodany po II wojnie światowej w celu upamiętnienia początku w tym mieście parlamentaryzmu polskiego.

od XVI do XX wieku. Na podstawie danych językowych, zarówno onimicznych, jak i apelatywnych, z uwzględnieniem leksyki gwarowej i poświadczonych w antroponimach cechach gwarowych regionu, możliwe będzie uzupełnienie wiedzy o polszczyźnie historycznej omawianego terenu, a także stworzenie antroponimicznego portretu społeczeństwa piotrkowskiego.

W analizie materiału nazewniczego z różnych przedziałów chronologicznych wykorzystano chronię (por. Gala 2011) jako metodę interpretacyjną z uwzględnieniem semantyki nazw, ich struktury morfologicznej oraz charakterystyki językowej w kontekście zagadnień gwarowych. Chronia nie ogranicza cezury chronologicznej danych, nie przeciwstawia sobie synchronii i diachronii. Odsyła do prymarnej struktury derywatu, przez co umożliwia wydobycie semantyki nazw, które w tradycyjnej perspektywie synchronicznej pozbawione są znaczenia leksykalnego.

1. Charakterystyka semantyczna materiału językowego

W XVI w., z którego pochodzą najstarsze zachowane dokumenty rejestrujące nazwy osobowe, tj. księgi cechów kupieckiego i rzeźniczego, Piotrków był miastem średniej wielkości². Na szybki jego rozwój wpłynęło uczynienie Piotrkowa siedzibą najwyższego sądu dla Korony — Trybunału Koronnego. Ważnym zajęciem ludności było wtedy rzemiosło, sięgające tradycją do XIV w., nastawione na zaspokajanie potrzeb przybywającej tu ludności, zwłaszcza szlachty, charakteryzujące się różnorodnością branż. Potwierdzają to nazwy wyekscerpowane z najstarszych dokumentów źródłowych, stanowiące dość liczną grupę średniopolskich antroponimów, takie jak: *Kuśnierz* 1538, *Szklarz* 1561, *Stolarz* 1561, *Postrzygacz* 1578, *Piernikarz* 1588, *Złotnik* 1588, *Szmulklerz* 1597 i inne. Znaczącą część tych nazw należy rozpatrywać jako kategorię *in statu nascendi*, pełniącą funkcję jednostkowej identyfikacji z jednoczesnym zachowaniem znaczenia apelatywnego podstawy derywacyjnej.

Wiek XV i XVI oraz pierwsza połowa XVII stulecia stanowią najlepszy okres w dziejach miasta, przeżywającego wówczas okres rozkwitu ekonomicznego i gospodarczego. Znacznie w tym czasie wzrosła liczba mieszkańców — do ponad 3000 osób w obrębie murów miejskich i na rozległych przedmieściach. Miasto wyróżniało się dużym odsetkiem pracowników umysłowych, zwłaszcza adwokatów, doradców prawnych, pisarzy trybunalskich. Było tu kilku lekarzy, aptekarzy, felczerów, ważną rolę pełniły także akuszerki (Gala, Piotrowicz 2001: 12). Wśród nazw odwodowych z tego okresu, poza nazwiskami rzemieślników typu: *Tkacz* 1606, *Plóciennik* 1607, *Igielnik*

² Informacji na temat historii Piotrkowa Trybunalskiego dostarczają m.in. publikacje: J. Ziętek, „Historia miasta Piotrkowa Trybunalskiego”, Piotrków Trybunalski 2011; „Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego”, red. B. Baranowski, Łódź 1989; A. Kempa, „Piotrków Trybunalski”, Piotrków Trybunalski 1997; T. Nowakowski, „Piotrków w dziejach Polskiego Parlamentaryzmu”, Piotrków Trybunalski 2005; A. Piasta, „Piotrków Trybunalski w latach pierwszej wojny światowej”, Piotrków Trybunalski 2005; J. Kisson-Jaszczyński, „Piotrcoviana. Opowieści cotygodniowe”, Piotrków Trybunalski 2008; A. Warchulińska, „Piotrków Trybunalski między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939”, Piotrków Trybunalski 2012.

1612, *Pasamonik* 1617, *Szwiec* 1622, *Rymarz* 1648, *Cieśla* 1661, *Sukiennik* 1681, *Ślusarz* 1696, występują takie formacje, jak: *Chirurg* 1606, *Pisarek* 1668, *Cerulik* 1680, *Aptekarz* 1689, *Organista* 1613, *Malarz* 1650, *Regent* 1675, *Soltys* 1681, które poświadczają wysoką pozycję miasta i poziom życia jego mieszkańców, w odróżnieniu chociażby od mniej rozwiniętych, usytuowanych w pobliżu miejscowości takich jak Belchatów (por. Kamińska 1972) czy Lutomiersk (por. Mirosławska 1997), na co wskazują występujące tam w większości nazwiska pochodzące od apelatywów w funkcji przezwiskowej.

W wiekach XVI–XVIII w Piotrkowie mieszkała głównie ludność polskiego pochodzenia, co zostało odzwierciedlone w antroponimach rejestrowanych w tamtym czasie, a zachowanych w dokumentach źródłowych. Występuje niewielka liczba nazwisk obcych, głównie niemieckich, które noszą spolonizowani osadnicy niemieccy i żydowscy. Nazwiska z innych obszarów etniczno-kulturowych występują jednostkowo.

Kłęski żywiołowe i skutki wojen ze Szwecją toczonych w XVII i początkach XVIII w., a także drugi rozbiór Polski spowodowały zahamowanie rozwoju miasta. Piotrków odzyskał w pewnym stopniu dawne znaczenie po przeprowadzeniu przez miasto w 1846 r. pierwszej w Polsce linii kolei tzw. warszawsko-wiedeńskiej. Nie bez znaczenia było utworzenie tutaj w 1867 r. siedziby władz guberni piotrkowskiej, która funkcjonowała do wybuchu I wojny światowej. W tym okresie liczba mieszkańców miasta wynosiła około 40 000. Bogaty materiał antroponimiczny z lat 1808–1930 (por. Raszewska-Klimas et al. 2016, 2017) pokazuje, że Piotrków był w tym czasie miastem wieloetnicznym. Mieszkali tu Polacy, Żydzi, stanowiący prawie połowę wszystkich mieszkańców, Niemcy, Rosjanie i przedstawiciele innych narodów. Sporadycznie występują nazwiska francuskie (np. *Latur* 1863–1880), co można łączyć z faktem założenia w 1879 r. przez francuskich inwestorów spółki o nazwie Anonimowe Towarzystwo Przemysłu Metalurgicznego w pobliskim mieście — Radomsku, a także nazwiska włoskie (np. *Boretti* 1864–1880). Piotrków był wówczas miastem wielokulturowym i wielowyznaniowym. Obok siebie żyli ludzie wyznania katolickiego, judaistycznego, prawosławnego i protestanckiego. Do dziś oprócz kościołów rzymskokatolickich znajdują się w Piotrkowie: synagoga — żydowski dom modlitwy i cmentarz żydowski, prawosławna cerkiew oraz kościoły protestanckie. Informacji dotyczących pochodzenia mieszkańców Piotrkowa dostarczają podstawy derywacyjne nazwisk osób tu osiadłych. Są to: nazwy etniczne (*Auras* 1881–1930, *Dunin* 1859, *Litwin* 1881–1930), niepolskie nazwy miejscowe (*Archangielski* 1881–1930, *Koplentzer* 1837, *Kronenberg* 1863–1880) oraz wyrazy pospolite wywodzące się z różnych języków (*Baryn* 1864–1880 < ros. *барин* SRP, *Kluk* 1826 < czes. *kluk* RymNP, *Bauer* 1812 < niem. *Bauer* SNP). O przynależności do grupy etnicznej informuje sama struktura morfologiczna nazwisk, właściwa danemu systemowi językowemu. Charakterystyczne są niemieckie formacje z sufiksem *-er* (*Kempner* 1864–1880) lub *-in* w nazwiskach żeńskich (*Klufin* 1812), a także composita, właściwe nazwiskom Żydów, rzadziej Niemców (*Abramson* 1881–1930, *Haberman* 1811) lub nazwiska utworzone od imion hebrajskich, które często w formie zdrobniałej zostały przeniesione do klasy nazwisk (*Ebel* 1843, *Gecel*

1881–1930). Nie brakuje też nazwisk o rodowodzie wschodniosłowiańskim, utworzonych zwłaszcza od imion cerkiewnych lub od imion poświadczonych w spisach imion rosyjskich (*Amfilow* 1881–1930, *Boris* 1864–1880, *Kiriłow* 1881–1930, *Korniłow* 1881–1930). Wśród tych nazwisk wyodrębniają się typowe rosyjskie odczestwa (*Aleksiejewicz* 1881–1930).

O integracji obcej etnicznie ludności ze społecznością polską mogą świadczyć formacje onimiczne przybierające rodzime wykładniki formalne (*Danzłowa* 1821, *Kirchnerowa* 1815, *Kaliski* 1860 zam. *Kaliszer*, *Lajzerowicz* 1864–1880) lub pisownię zgodną z polską fonetyką (*Ajchel* 1864–1880, *Dajcz* 1864–1880). Ponadto ludność obcego pochodzenia osiadła w Piotrkowie posługiwała się niekiedy dwoma nazwiskami, z których jedno ma rodowód polski, a drugie obcojęzyczny (*Choińska* vel *Szwarc* Ruchła 1881–1930).

Antroponimy informują także o wzajemnych relacjach ludzi osiadłych w Piotrkowie, z których jednostkowe świadczą o niechęci piotrkowian do innych mieszkańców, szczególnie obcego pochodzenia (*Dajcz* < ap. *dajcz* ‘niemiaszek, skąpiec’ SW; *Fryc* < ap. *fryc* ‘pogardliwie Niemiec’ SGP; *Flukiewicz* < gw. *fluk* ‘pogardliwie Niemiec’ SGP), *Kasierski* 1821 (< gw. *kasiarz* ‘pogardliwie o mieszczańinie’ DejSI), *Łyczek* 1814 (< ap. *łyczek* ‘pogardliwie mieszczańin’ SW).

Nazwiska pochodzące z XX w. to znów formacje w większości polskie. Zdecydowały o tym wydarzenia historyczne, tj. II wojna światowa, a przede wszystkim eksterminacja Żydów i likwidacja getta piotrkowskiego w 1944 r. Wymogi prawne spowodowały ustabilizowanie się w tym czasie nazwisk, które już w niezmiennej postaci przechodzą z ojca na syna.

Nazwiska piotrkowskie, zarówno polskie, jak i pochodzące z obcych systemów nazewniczych, tworzą pod względem frekwencji cztery główne grupy. Pierwszą stanowią formacje charakteryzujące nosicieli ze względu na fizjonomię czy usposobienie (*Baran* 1538–1543, *Bocian* 1538–1543, *Trzeciak* 1577, *Krzywonos* 1588, *Dziwak* 1618, *Korpala* 1881–1930, *Kortz* 1823, *Kos* 1842, *Kozik* 1860, *Krasoń* 1859). Sposób nazywania ludzi, ich charakterystyki za pomocą wyrazów pospolitych nie odbiega od tendencji ogólnopolskich (por. Kaleta 1998: 85), tj. znacznie częściej w procesie nazwo-twórczym wykorzystywane są wyrazy o negatywnych znaczeniach czy konotacjach niż wartościujące pozytywnie.

Kolejne grupy antroponimów piotrkowian wskazują na profesję nosiciela (*Kopycieli* 1811, *Kowal* 1812, *Kruger* 1881–1930, *Kuchta* 1861, *Kupersmidt* 1881–1930), informują o powiązaniach rodzinnych (*Abdakimow* 1858, *Abramson* 1881–1930, *Kliementowicz* 1826, *Klotówna* 1810, *Krystiańczyk* 1875, *Ludwiczak* 1881–1930) czy mówią o pochodzeniu lub miejscu zamieszkania danej osoby (*Czerniakowski* 1810, *Kaliszer* 1864–1880, *Karlsbrun* 1864–1880). Nasuwa się wniosek, że niezależnie od systemu nazewniczego polskiego czy obcego sposób identyfikowania ludzi odbywał się z zastosowaniem socjolingwistycznych kryteriów nominacji (por. np. Bubak 1986).

Charakterystyka semantyczna nazwisk w innych regionach Polski przedstawia się podobnie. Wszędzie najliczniej reprezentowane są nazwiska charakteryzujące, odape-

latywne, patronimiczne i pochodzące od nazw miejscowych (por. Rospond 1967–1973; Borek, Szumska 1976; Kopertowska 1980; Surma 1991; Lech 2004 et al.). W Piotrkowskim zwraca jednak uwagę występująca liczniej niż na terenach sąsiednich grupa nazwisk odzawodowych, wskazująca na rolę Piotrkowa, jako jednego z lepiej rozwiniętych miast w regionie, właściwa większym ośrodkiem miejskim, jak np. Łódź (por. Mączyński 1970) czy Kalisz (por. Jaracz 2001), a także semantyka podstaw apelatywnych nazwisk dziewiętnastowiecznych, pochodzących z kilku różnych języków, oprócz polskiego, głównie z niemieckiego, rosyjskiego czy jidysz.

2. Charakterystyka strukturalna materiału językowego

Mimo że pod względem strukturalnym nazwiska piotrkowskie nie różnią się specjalnie od nazwisk nadawanych w innych wspólnotach komunikacyjnych żyjących w bezpośrednim sąsiedztwie Piotrkowa (Kamińska 1958, 1972; Różycka 2003) lub na dalszych terenach (Kamińska 1971; Borek, Szumska 1976; Bubak 1970–1971; Mirosławska 1997; Tomecka-Mirek 2000), to jednak warto im poświęcić uwagę ze względu na zróżnicowanie form onimicznych w poszczególnych etapach rozwoju nazewnictwa piotrkowskiego.

W formowaniu się antroponimów piotrkowian w dobie średniopolskiej podstawową rolę odegrały dwa typy nazwiskotwórcze. Pierwszym z nich są antroponimy patronimiczne z wykładnikami formalnymi *-icz // -ycz (-owicz // -ewicz), -ek, -ik // -yk // -czyk, -ka, -ko, -ak*, właściwe nazwiskom mieszczańskim. Są to formacje podkreślające rolę mężczyzny i ojca w rodzinie i hierarchii społecznej piotrkowian. Drugi typ — to nazwiska odmiejscowe, z sufiksem *-ski*, np.: *Przygłowski* 1536, *Kamocki* (1589) 1780, *Bugajski* 1636, *Wierzejski* 1660, *Jeżowski* 1705, których podstawą derywacyjną jest często miejscowość położona w pobliżu Piotrkowa, a dziś stanowiąca dzielnicę miasta. Nazwiska te noszą właściciele posiadłości ziemskich, którzy osiedlali się w Piotrkowie, pełniąc różne funkcje w administracji państwowej. Wymienione dwa typy formowania się nazwisk piotrkowian w dobie średniopolskiej stanowią 90% derywatów (Gala, Piotrowicz 2001: 44). Inne wykładniki formalne występują sporadycznie, co potwierdzają pojedyncze przykłady. Są to: *-ala, -uła, -yło, -ło, -el, -ch, -ucha, -cz, -acz, -ec, -sz, -asz, -osz, -isz // -ysz, -sza, -ut, -ta, -ęta, -an, -eń, -in, -ynia, -no, -a, -o*. Tworzą nazwiska od wyrazów pospolitych, nazw osobowych i miejscowych, wskazując być może na chłopskie pochodzenie niewielkiej części mieszczan piotrkowskich.

Formacji modelowych, powielających strukturę antroponimów w średniopolskim zbiorze nazwisk piotrkowskich jest niewiele. Można to tłumaczyć początkowym okresem formowania się nazwisk, w którym najpopularniejszą strukturą wzorcową stawały się od XVII w. antroponimy odmiejscowe na *-ski* (Gala 1986). Ponadto nazwisko nie było jeszcze formacją wymaganą względami prawnymi, a więc w wielu wypadkach nie zostało ostatecznie ukształtowane. Brak stałej formy antroponimu obserwuje się w Piotrkowskim jeszcze w XIX wieku. Świadczą o tym liczne postaci wariantywne nazwisk, przybierające różne wykładniki formalne (*Maidziak* 1818 // *Majdzian* 1823 //

Majdzianek 1823 // *Majdziński* 1881–1930). Ponadto na oznaczenie jednej osoby funkcjonowały czasem dwa lub więcej różne genetycznie nazwiska (*Jędrzejczyk* // *Kulesza* 1881–1930) (por. Raszevska-Klimas 2015a).

Od XIX w. wzrasta różnorodność form onimicznych oraz powiększa się baza derywacyjna poszczególnych nazwisk, powodująca wielomotywacyjną interpretację genezy antroponimów. Liczba formantów tworzących nazwiska jest zdecydowanie większa niż w onimach najstarszych. Są to nie tylko formanty proste, ale także rozbudowane, wielostopniowe. Najpopularniejsze z nich to: *-ski* // *-cki*, *-(e)cki* // *-dzki*, *-ewski* // *-owski*, *-iński* // *-yński*, *-ak*, *-ek* // *-k*, *-ik* // *-yk*, *-ka*, *-ewicz* // *-owicz*, *-a*, *-on* // *-oń*, *-as(z)*, *-uś*, *-us(z)*, *-ów*, *-ała*, *-czyk*, *-in* // *-yn* // *-yń*, *-ec*, *-ch*, *-acz*, *-al*, *-aj*, *-ich* // *-ych*, *-os(z)*, *-is(z)* // *-ys(z)*, *-s(z)*. Za pomocą sufiksów *-ski*, także w postaci rozszerzonej, oraz *-k* i *-ewicz* // *-owicz* derywowano 67% dwudziestowiecznych nazw osobowych, a wymienione formanty urabiały 85% wszystkich formacji przyrostkowych (por. Gala 1979: 80). Zwiększa się produktywność sufiksu *-ski* w zakresie istniejących już nazwisk apelatywnych, np.: notowane w 1556 r. nazwisko *Byk*, w 1780 r. zapisane jest w postaci *Bykowski*, formacja *Cieśla* z 1661 r. — w 1827 r. notowana jest jako *Ciesielski* itp., a także urobionych bezpośrednio od podstaw apelatywnych, np.: *Jebalska* 1815 (< ap. *jebać*: ‘łajać, wymyślać’, ‘bić’, ‘spółkować’ SW), *Jurnecki* 1826 (< ap. *jurny* ‘namiętny, lubieżny’ SW), *Kiebrzyński* 1864–1880 (< gw. *kiebzić* (się) SGPi), *Klepszerowski* 1835 (< gw. *klepsać*, *klepować* SGPi), *Kłębkowski* 1813 (< ap. *kłębek* SW), *Koczorowski* 1863–1880 (< gw. *koczorować się* SGPi), *Kodroski* 1847 (< gw. *koder*, *kodra* ‘szmata, łachman’ SGPKar), *Korygowski* 1863–1880 (< ap. *koryga* ‘stary człowiek’ SW), *Liczyński* 1863–1880 (< ap. *liczba* DejSl) i inne. Dla wymienionych nazwisk nie udało się wskazać podstaw derywacyjnych toponimicznych ani prostszych struktur onimicznych. Nasuwa się wniosek, że w XIX w. i później istniały już wyraźne modele antroponimiczne, według których tworzone nazwiska piotrkowskie. Dotyczy to głównie formacji na *-ski* i z *-k-* w części sufiksальной. Ich modelowy udział w sposobie kreacji antroponimów, wynikający ze zdolności tworzenia nazw osobowych od różnych podstaw, jest zdecydowanie większy niż w wiekach poprzednich. O modelowym charakterze formacji z sufiksem *-ski* i *-k-* świadczą chociażby zapisy typu: „umarł Józef *Gąbczyk* syn Filipa *Gąbczyńskiego*” (1814 AZ). Najbliższą geograficznie podstawą derywacyjną obydwu nazwisk jest nazwa miejscowa *Gąba* zlokalizowana w gm. Mszczonów koło Skierniewic (NMPol III: 101). Jednak wydaje się mało prawdopodobne, aby nazwisko *Gąbczyński* było motywowane nazwą miejscową *Gąba*. Wówczas musiałyby być urobione sufiksem *-cz-yński*. Od nazwy miejscowej *Gąba* pochodzą nazwiska: *Gębski*, *Gąbski* (RymNP I: 229). Nie można wykluczyć, że podstawą derywacyjną obydwu antroponimów był apelatyw *gębka*, *gąbka* ‘dem. od gęba’, w znaczeniu ‘całus’ lub jako termin górniczy ‘otwór w ścianie chodnika’ SGPKar, zwłaszcza że wyraz *gębka* rejestrowany jest w gwarach piotrkowskich (Gala-Milczarek 2009: 97), a zbiory nazwisk z regionu piotrkowskiego nie notują antroponimu *Gębka* // *Gąbka*, mogącego być podstawą derywacyjną omawianych nazwisk. Obserwuje się aktywność derywacyjną wykładników z podstawowym *-k-*, zarówno w onimach, jak i piotrkowskich rze-

czownikach gwarowych (por. Gala-Milczarek 2009: 152–153), których powoływanie odbywa się według powielanych modeli derywacyjnych.

Z badań Andrzeja Sieradzkiego wynika, że struktury modelowe poznańskich antroponimów derywowanych formantami *-ski*, *-icz*, *-owicz*, *-ewicz* i z *-k-* w części sufiksальной, tj. *-ek*, *-ik*, *-ak*, *-ka*, *-ko*, *-czyk*, aktywne są już w stuleciach doby średniopolskiej (por. Sieradzki 2013), a więc znacznie wcześniej, niż ma to miejsce w nazwiskach piotrkowskich.

3. Charakterystyka materiału językowego w kontekście zagadnień gwarowych

Ważnym czynnikiem wpływającym na kształt piotrkowskich onimów było położenie Piotrkowa na pograniczu dialektalnym, na którym skupiały się cechy kilku dialektów, tj. wielkopolskiego, małopolskiego i mazowieckiego (Gala 1994, 1996). Historyczne piotrkowskie antroponimy rejestrują cechy małopolskie (np. realizację *iL*, *yL* > *eL*, *Bazeli* 1720, *Wawrzelo* 1610), wielkopolskie (np. zastępowanie *v* (< *w*) przez *b*, *Basąg* 1881–1930), mazowieckie (np. realizację *ja-* > *je-* i *ra-* > *re-*, *Jenkiel* 1864–1880, *Redka* 1881–1930), wspólne dla Mazowsza i Małopolski (np. mazurzenie *Arcyk* 1816, *Cytański* 1861, przejście *iN* // *yN* w *eN*, np.: *Ciążeński* 1808, *Demus* 1881–1930) lub dla Mazowsza i Wielkopolski (np. obecność grupy *-ew-* w miejscu *-ow-*, *Dylowska* 1824, *Kaliszowski* 1814) (por. Gala, Piotrowicz 2001; Raszewska-Klimas 2015a, 2017).

Zauważa się różnice chronologiczne związane z realizacją niektórych cech gwarowych. Przykładowo najstarsze nazwiska poświadczają na ziemi piotrkowskiej wymowę beznosówkową samogłosek *ę*, *ą* (*Wegrin* 1538, *Wegrowski* 1681). Taki sposób realizacji nosówek na tym terenie potwierdzają badania dialektologiczne starsze i nowsze (por. Nitsch 1957: 102; Stieber 1933: 18; Kamińska 1965: 26; Gala 1994, I, mp. 60, 61, 64, 68, 69–73). Piotrkowskie stanowi jedną z wysp, na których występowało zjawisko zaniku nosowości, charakterystyczne dla północnej Małopolski (Gala, Piotrowicz 2001: 21). Natomiast w nazwiskach dziewiętnastowiecznych widoczna jest wąska (zwężona) wymowa samogłosek nosowych, w których samogłoska *ę* realizowana jest jako nosowe *y* (*Otrymba* 1830) oraz samogłoska *ą* jako nosowe *u* (*Dumbrowski* 1881–1930, *Wielundko* 1863–1880, *Zajunc* 1863–1880), zapewne pod wpływem dialektu wielkopolskiego. Być może jest to dowód na kierunek zmian zachodzących w gwarze piotrkowskiej, choć cechy regionalne w nazwiskach należy rozpatrywać z dużą ostrożnością, ze względu na możliwość „wędrowek” onimów.

Znamienny jest wzrost od XIX w. podstaw derywacyjnych: a) formalnie równych apelatywom, pochodzącym z leksyki gwarowej, poświadczonym w słownictwie ludowym z terenu łódzkiego i kieleckiego, np.: *Bławat* 1864–1880 < gw. *bławat* ‘bławatek, chaber’; *Borowy* 1847 < gw. *borowy* ‘gajowy, leśniczy’; *Brus* 1846 < ap. *brus* ‘kamień do ostrzenia, oselka’; *Bugajski* 1815 < gw. *bugaj* ‘kawałek lasu liściastego’, ‘buhaj, byk rozplodowy’; *Chachula* 1835 < gw. *chachula* ‘kapica, skóra surowa na bijaku lub dzierzaku cepa’ DejSl; b) tożsamy z apelatywnymi konstrukcjami z sufiksem *-k-*, występującymi w gwarach małopolsko-mazowiecko-wielkopolskiego pogranicza, np.:

Mitek 1817 < gw. *mitek* ‘amor, kupidyn’; *Młodziak* 1843 < gw. *młodziak* ‘młody zając’; *Wolik* 1850 < gw. *wolik* ‘mały wół’ (por. Gala-Milczarek 2009; Jaros 2009; Gala, Gala-Milczarek 2014).

W nazwiskach piotrkowskich sufiksy *-ak*, *-ek* // *-k*, *-ik* // *-yk*, *-ka* tworzą drugą co do frekwencji grupę derywatów. Do podobnych wniosków dochodzą autorzy opracowań innych regionalnych antroponimii. Da się jednak zauważyć tendencję do zmniejszania się od XVIII w. produktywności sufiksów *-ik* // *-yk*, *-ek* i *-ka*, według Stanisława Rosponda typowych dla Małopolski i Śląska (Rospond 1696: 127) w nazwiskach łódzkich (Mączyński 1970: 245). W tym samym czasie następuje ekspansja sufiksu *-ak* w onimach z okolic Bełchatowa (Kamińska 1972: 56) oraz z terenu parafii Rzgów i Dłutów (Różycka 2003: 55), co można łączyć z szerzeniem się mazowieckich apelatywów na *-ak*. Procesu tego jednak nie potwierdza materiał językowy z Lutomińska, gdzie najliczniejsze są formacje z sufiksami *-ik*, *-czyk* oraz *-ek*, natomiast sufiksy *-ak*, *-czak* i *-ka* należą do znacznie mniej produktywnych (Miroslawska 1997: 131). Istnieje zatem duże zróżnicowanie dystrybucji poszczególnych formantów z *-k-* w miejscowościach położonych w bliskim sąsiedztwie. Skłania to do refleksji, że taki stan rzeczy ma podłoże gwarowe.

4. Podsumowanie

W okresie rozkwitu, ze względu na ważną rolę w życiu politycznym i społecznym kraju, Piotrków mógł być jednym z tych miejsc, w którym kształtował się nasz język ojczysty. Spotykali się tu bowiem ludzie z różnych stron Polski, posługujący się odmienną dialektalnie polszczyzną. Sprzyjało to swobodnej konwersacji i utrwalaniu się tych cech językowych, które weszły w skład normy ogólnopolskiej (por. Gala, Piotrowicz 2001).

Najciekawszy materiał antroponimiczny i najbardziej zróżnicowany, do tej pory opracowany tylko częściowo, pochodzi ze „Słownika nazwisk Piotrkowa Trybunalskiego i okolic z XIX i XX wieku”. Źródłostów piotrkowskich nazwisk jest bogaty, szczególnie tych z XIX i początku XX w., w odróżnieniu na przykład od onimów kieleckich, opartych na słowiańskim systemie morfologicznym. Tylko nieznaczna część nazwisk z regionu Piotrkowa ma potwierdzenie w SSNO czy w AP (por. Raszevska-Klimas et al. 2016, 2017), inaczej niż duża grupa nazwisk kieleckich, które w większości są identyczne z formami zaświadczonymi w SSNO lub można je zrekonstruować na podstawie zbliżonych semantycznie lub formalnie nazw staropolskich (Kopertowska 1980: 166). Interesujący jest fakt, że takich samych nazwisk powtarzających się od XVI do XX w. jest w Piotrkowie niewiele. Są to m.in.: *Baran* 1538–1543, *Białas* 1580, *Bogucki* 1529, *Czechowicz* 1551, *Czeczotka* 1588, *Domagała* 1588, *Florek* 1556, *Gruchala* 1550, *Hoffman* 1586, *Idzik* 1587, *Kamocki* 1598, *Kantorowicz* 1571, *Kielbasa* 1569, *Kosmala* 1556, *Kupczyk* 1588, *Lasota* 1588, *Łukasik* 1556, *Maciolek* 1587. Nazwiska te notowane są także w „Słowniku nazwisk współcześnie w Polsce używanych” Kazimierza Rymuta (1999–2001), a ich ciągłość tłumaczyć można względami pozajęzykowymi.

Jak wynika z dotychczasowych badań, struktura nazwisk piotrkowskich nie odbiega od budowy antroponimów charakterystycznych dla Polski centralnej (Gala 1979:

81), niemniej jednak bogactwo formantów nazwiskotwórczych w poszczególnych epokach nie jest jednakowe. Największa różnorodność występuje w nazwiskach z XVIII i XIX w., chociaż w każdym okresie najbardziej produktywne sufiksy to: *-ski // -cki, -ewski // -owski, -iński // -yński, -ewicz // -owicz, -ak, -ek, -ik // -yk*. Kreują one formacje onimiczne od różnych podstaw, polskich i obcojęzycznych, tworząc z czasem struktury modelowe, wzorce do powielania konstrukcji antroponimicznych ze względu na układnik formalny.

Warte głębszej refleksji jest zagadnienie wpływu fonetyki i leksyki gwarowej na formowanie się nazwisk, z uwzględnieniem charakterystycznego położenia dialektalnego regionu. Szczególnie zwracają uwagę zarejestrowane w nazwiskach omawianego terenu apelatywne konstrukcje gwarowe z sufiksem *-k-*, poświadczone w gwarach piotrkowskich, a także północnomałopolskich i małopolsko-mazowiecko-wielkopolskiego pogranicza.

Po wstępnej analizie materiału antroponimicznego można wskazać pewne cechy charakterystyczne nazewnictwa Piotrkowa Trybunalskiego i okolic. Są to: liczne nazwiska odzawodowe, zróżnicowanie strukturalnych form onimicznych w poszczególnych etapach rozwoju antroponimii Piotrkowa, stosunkowo późne kształtowanie się konstrukcji modelowych z sufiksami *-ski* i *-k-*, wpływ fonetyki i leksyki gwarowej, być może również słowotwórstwa gwarowego, na kreację piotrkowskich onimów, a także różnorodność genetyczna antroponimii XIX i początku XX w., ukształtowanej na bazie polskich i obcojęzycznych systemów morfologicznych.

Interesujące jest również powiązanie antroponimów z historią i społeczeństwem ziemi piotrkowskiej. Całościowe ujęcie zagadnienia, obejmujące różne aspekty kreowania i funkcjonowania onimów, pozwoli zgłębić wiedzę na temat kształtowania się nazwisk w Piotrkowskim oraz poszerzyć wiedzę o regionie.

Bibliografia

- Borek H., Szumska U., 1976, Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Wrocław.
- Bubak J., 1970–1971, Nazwiska ludności dawnego starostwa nowotarskiego, cz. I–II, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- 1986, Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczkańskiego i chłopskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Gala S., 1979, Słowotwórstwo nazwisk i przezwisk ludności byłego powiatu piotrkowskiego, Studia Językoznawcze. Streszczenia prac doktorskich 4, s. 43–87.
- 1986, Rola antroponimicznego przyrostka *-ski* w kulturze nazewniczej, Rozprawy Komisji Językowej ŁTN 32, s. 85–91.
- 1987, Słownik nazwisk i przezwisk ludności ziemi piotrkowskiej, Wydawnictwo Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Piotrkowie Trybunalskim, Piotrków Trybunalski–Łódź.
- 1994, Małopolsko-śląsko-wielkopolskie pogranicze językowe, cz. I–II, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- 1996, Gwary sieradzkie w świetle najnowszych badań atlasowych, *Poznańskie Spotkania Językoznawcze = Poznań Linguistics Meetings 1*, s. 27–41.
- 2011, Chronia w słowotwórstwie gwarowym, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN 56*, s. 57–64.
- Gala S., Gala-Milczarek B., 2014, Rzeczownikowe derywaty sufiksalne w gwarach północnośląskich i małopolsko-mazowiecko-wielkopolskiego pogranicza, *Wydawnictwo Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, Łódź*.
- Gala S., Piotrowicz, E., 2001, *Nazwiska historyczne piotrkowian*, Wydawnictwo Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, Łódź.
- Gala-Milczarek B., 2009, *Budowa słowotwórcza rzeczowników w gwarach piotrkowskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Jaracz M., 2001, *Nazwiska mieszkańców Kalisza od XVI do XVIII wieku*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Jaros I., 2009, *Nazwy środków czynności w gwarach łęczycko-sieradzkich. Studium słowotwórczo-leksykalne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kaleta Z., 1998, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Kamińska M., 1958, *Nazwiska i przezwiska ludności wieśniaczej w Łowickiem*, *Onomastica 4*, s. 79–120.
- 1965, *O języku Księgi cechowej miasta Łasku (1640–1836)*, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN 10*, s. 28–35.
- 1971, *Z dziejów kształtowania się nazwisk chłopskich w Wieluńskim*, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN 17*, s. 65–91.
- 1972, *Dzieje nazwisk chłopskich i mieszczańskich regionu Bełchatowa*, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN 18*, s. 39–58.
- Kopertowska D., 1980, *Kieleckie antroponimy XVI i XVII wieku*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Lech D., 2004, *Nazwy osobowe dziewiętnastowiecznych mieszkańców Opola (ze słownikiem etymologicznym nazwisk)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Mączyński J., 1970, *Nazwiska łodzian (XV–XIX wiek)*, Wydawnictwo Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, Łódź.
- Mirosławska W., 1997, *Nazwy osobowe mieszkańców Lutomierska (XVII–XVIII w.)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Nitsch K., 1957, *Dialekty języka polskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Kraków.
- Raszevska-Klimas A., 2015, *Nazwiska jako świadectwo zróżnicowania etnicznego mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego*, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN 61*, s. 185–197.
- 2015a, *Wariantywność dziewiętnastowiecznych nazwisk piotrkowian*, *Onomastica 59*, s. 175–185.
- 2017, *Elementy gwarowe w historycznych nazwiskach mieszkańców ziemi piotrkowskiej*, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN 63*, w druku.
- Raszevska-Klimas A., Piotrowicz E., Pacan-Bonarek L., 2016–2017, *Słownik nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego i okolic XIX–XX wieku*, t. 1–4, Wydawnictwo Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, Łódź.
- Rospond S., 1967–1973, *Słownik nazwisk śląskich*, t. 1–2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Różycka I., 2003, *Kształtowanie się mieszczańskich i chłopskich nazw osobowych na terenie parafii Rzgów i Dłutów w XVII i XVIII wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rymut K., 1999–2001, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1–2, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków.
- 1992–1994, *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. 1–10, Instytut Języka Polskiego, Drukarnia Kurii Prowincjalnej XX. Pijarów, Kraków.
- Sieradzki A., 2013, *Poznańskie derywaty nazwiskowe XVI–XVIII wieku*, Wydawnictwo Rys, Poznań.
- Stieber Z., 1933, *Izoglosy gwarowe na obszarze dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego*, *Monografie Polskich Cech Gwarowych, PAU, 7*, Kraków.
- Surma G., 1991, *Nazwy osobowe w Opoczyńskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Tomecka-Mirek A., 2000, *XVII- i XVIII-wieczne nazwiska derywowane w Nowej Brzeźnicy*, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN 45*, s. 87–128.

Rozwiązanie skrótów

AZ — akta zgonów (zejść) z lat 1808–1832.

AP — Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku. Wybór artykułów oraz wykazy nazwisk wraz z chronologią i geografią, t. 1–5, red. A. Cieślíkowa, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków 2007–2015.

DejSl — K. Dejna, Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego, Rozprawy Komisji Językowej ŁTN, A–B, 20, 1974, s. 189–277, C–D, 21, 1975, s. 135–290, E–J, 22, 1976, s. 135–268, K, 23, 1977, s. 147–290, L–M, 24, 1978, s. 149–274, N–Ó, 25, 1979, s. 123–176, Pa–Por, 26, 1980, s. 177–257, Pos–R, 27, 1981, s. 129–281, Sa–Sy, 28, s. 119–261, Sz–U, 29, 1984, s. 83–233, W, 30, 1985, s. 91–213, Z–Ż, 31, 1986, s. 143–265.

NMPol — Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany, t. 1–7, red. K. Rymut, t. 8–9, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, t. 10–12, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków 1996–2015.

RymNP — K. Rymut, Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny, t. 1–2, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków 1999–2001.

SGP PAN — Słownik gwar polskich, t. 1. red. M. Karaś, od t. 2. J. Reichan, od t. 6. J. Okoniowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Wrocław–Kraków 1977–2015.

SGPi — J. Reichan (red.), Indeks alfabetyczny wyrazów z kartoteki Słownika gwar polskich, t. 1–2, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków 1999.

SGPKar — J. Karłowicz, Słownik gwar polskich, t. 1–6, Drukarnia C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1900–1911.

SNP — J. Piprek, J. Ippoldt, Wielki słownik niemiecko-polski, t. 1–2, Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1980.

RP — A. Mirowicz, I. Dulewicz, I. Grek-Pabis, I. Maryniak, Wielki słownik rosyjsko-polski, Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Wydawnictwo Sowietskaja Encyklopedia, Warszawa–Moskwa 1970.

SSNO — Słownik staropolskich nazw osobowych, t. 1–6, red. W. Taszycki, Suplement, t. 7, oprac. pod kier. M. Malec, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1965–1987.

SW — J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Słownik języka polskiego (tzw. warszawski), t. 1–8, Drukarnia E. Lubowskiego i S-ki, Warszawa 1900–1927.

SUMMARY**The characteristics of the surnames of Piotrków Trybunalski's inhabitants**

Keywords: anthroponymy, the region history, dialectology.

Słowa kluczowe: antroponimia, historia regionu, dialektologia.

The characteristics of Piotrków inhabitants' surnames from the chronological period of the 16th–20th centuries was made on the historical-social background of the town, using chrony as an interpretative method. The analysis of the anthroponyms let me identify some typical naming features of the region. The most important of these are: numerous surnames deriving from the names of jobs, distinctive structural onomical forms in particular phases of the development of Piotrków inhabitants' anthroponymy, relatively late modelling of suffix *-ski* and *-k-*, the influence of phonetics, dialectal lexis and probably dialectal word-formation on shaping Piotrków inhabitants' onyms as well the genetic diversity of the 19th and early 20th-century anthroponymy based on Polish and foreign language morphological systems.